

tidsskrift.dk

Kong Valdemars Jordebog. Et Haandskrifts Historie, af Erik Kroman. Udg. af Rigsarkivet. (Kbh. 1936). (Også på Tysk: Ueber die Herkunft der Handschrift des Liber Census Daniae, von Erik Kroman. Acta philologica Scandinavica XI. 1936).

Historisk Tidsskrift, Bind 10. række, 5 (1939)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_10rk_0005-PDF/hto_10rk_0005_78388.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=78388>

pdf genereret den : 28/5-2008

Anmeldelser.

Kong Valdemars Jordebog. Et Haandskrifts Historie, af Erik Kroman. Udg. af Rigsarkivet. (Kbh. 1936). (Også på Tysk: Ueber die Herkunft der Handschrift des Liber Census Daniae, von Erik Kroman. Acta philologica Scandinavica XI. 1936).

Det er rimeligt, at Rigsarkivet har ønsket at gøre noget i anledning af det berømte jordebogshandskrifts tilbagekomst til Danmark, og da det i arkivar Erik Kroman har — for ikke at sige for meget — en af de bedste kendere af dansk skrift i 11.—14. årh., er det ligeså rimeligt, at han har fået lejlighed til at behandle håndskriftets tilblivelse og historie. Af hensyn til håndskriftets betydning for baltisk historie, er væsentlig de samme oplysninger samtidig fremkomne på tysk i Acta philologica.

Håndskriftets historie tegner sig efter Kroman således: det er blevet til i Sorø kloster omkring år 1300 og har ligget der til o. 1620, da den unge St. Hansen Stephanius på en eller anden måde har fået det. Fra ham kom det som gave til Jørgen Seefeld og undgik mærkelig nok at falde i Ulfelds klo; da Jørgen Seefeld døde i fattigdom 1662, har hans husvært, auktionsholderen Casper Rolluf, stillet det ligesom boets andre bøger til salg i sin »commis-bod«. Først i 1680'erne og igen en halvsnar år senere var den svenske bogsamler og sprogmand J. G. Sparfvenfeldt i København, og ved en af disse lejligheder købte han håndskriftet »på en nålstol«, eller som man senere sagde, på loppetorvet, for 12 skilling danske. Efter hjemkomsten 1694 pillede han syv læg (2—5, 18 og 6—7) og bægge fortsatsbladene ud og lod dem indbinde som en særlig bog, og det er denne nylavede bog, som i 1744—45 delvis blev udgivet af Lagerbring (som en række disputationer) under navn af »Kong Valdemars Jordebog«, i 1753 afskrevet af Langebek til Scriptores Rerum Danicarum, og udg. af Suhm i 7. bind 1792 under navnet »Liber Census Daniae«. Bægge dele af håndskriftet kom som gave fra Sparfvenfeldt til Antikvitetsakademien og derfra til Stockholms kgl. bibliotek. 1851 opdagede

Klemming, at de hørte sammen, og lod de udtagne ark indsætte på deres plads igen, og derefter eksisterer egentlig »Kong Valdemars Jordebog« eller »Liber Census Daniae« ikke mere, men kun »håndskriftet Sth. (cod. Holm.). A 41«, som det hed, indtil det i 1929 kom tilbage til Danmark og blev indlemmet i Rigsarkivet.

Det er dette håndskrift, »moderhåndskriftet«, som Paludan-Müller kaldte det, der her antages at være blevet til i Sorø cister-sienser Kloster o. 1300. Der har som bekendt stået en lang strid både om håndskriftets hjemsted og alder.

For Sorø som hjemstedet taler iflg. Kroman for det første den omstændighed, at da vi første gang finder spor af det i nyere tid, er det i en soraners eje. Vi ved jo noget om, hvor letsindig man i de tider omgikkes med de gamle klosterbibliotekers indhold, og der er ikke noget mærkeligt i, at den unge Stephanus har »reddet« det (måske bogstavelig reddet det fra at blive brugt til rakethylstre eller bogbind).

For det andet ejer vi et par lignende håndskrifter i lille format, det ene af de Harpestrængske urtebøger m. m., skrevet af frater Kanutus Yuul, det andet af de sjællandske love, skrevet af frater Johannes Jutæ. Bæge håndskrifterne er efter skriften at dømme fra o. 1300, og vi kender i Sorø 1298 en frater Johannes Jude, og 1310 nævnes en Kanutus Jwl som *procurator monasterii Sorensis*. Det ligger da lige for at antage, at disse to håndskrifter er blevet til i Sorø og skyldes de to andenstedsfra kendte Sorø-munke. Men nu viser det sig — og skønt man i over 30 år har ment det, er det først Kroman, som her har ført det palæografiske bevis —, at en stor del af A 41 er skrevet med Johannes Jutæs smukke og letlæselige hånd. Dette taler da også for at henhøre håndskriftet til Sorø og sammen med skriftens fuldt udviklede gotiske karakter for at tidfæste det til o. 1300.

Endelig er der for det tredje i håndskriftet en dansk annal, Valdemarsannalen, som efter Ellen Jørgensen, hvis argumentation Kroman optager og uddyber, står i et særlig nært forhold til andre danske annaler, der bevislig har hørt hjemme i Sorø.

Overfor disse ydre — og altså objektive — grunde til at henhøre håndskriftet til Sorø o. 1300, må de indre grunde vige, der kunde tale for at henhøre det til Odense (O. Nielsen), Halland (Steenstrup, hvis argument ud fra kalenderverset »Fortis es athleta« må falde bort, se Alfræði íslenzk II 185) eller kanseliet (Erslev, L. Weibull, Arup, Johansen), især da ret beset intet taler imod at henhøre det til Sorø, som synes at have været et hjemsted for historiske og litterære interesser.

Alt dette gælder dog kun, hvis A 41 virkelig er ét håndskrift,

og ikke en række tilfældigt sammenbundne enkelthåndskrifter (Weibull).

Her har Kroman ført beviset ad to veje. Han har påvist, at fraregnet testamentbrudstykket til sidst, som sagtens bagefter er indskrevet, skyldes hele håndskriftet to skrivere, Johannes Jutæ (hånd II), som har skrevet det meste af »jordebogen«, og en anden samtidig (hånd I), som har skrevet resten. At de to hænder er samtidige, bevises ved, at hd. II, efter at have skrevet 5 læg og begyndt på det sjætte indtil bl. 41 r (begyndelsen af Estlandslisten), på bagsiden af samme blad afløses af hd. I, som så fortsætter. Dermed er den rent ydre kontinuitet fastslået.

Men dernæst viser en undersøgelse af bindet, at dette er oprindeligt (medens en undersøgelse af Knud Juls Harpestræng-hdskr. viser, at dette i den senere middelalder har fået nyt bind) og samtidigt (d. v. s. fra o. 1300). At der ved indbindingen er sket en fejl, idet Johs. Jutæs 5. læg er kommet på gal plads, siger ingenting. Urigtig indbinding kunde lige så vel forekomme år 1300 som år 1900. Bogen har altså været én bog, lige siden den blev til.

At den er skrevet på løse læg, er en kendsgerning, men dette gælder det store flertal af manuskripter fra gammel tid til den dag idag (for så vidt de ikke er skrevet på løse blade, hvad nok nu er det almindeligste). Og at der har været to skrivere i arbejde med den samtidig, er noget man kender udmærket både her i landet og i andre lande i middelalderen. At afskrive en bog var så stort et arbejde, at man ofte for at fremskynde det satte flere afskrivere i gang samtidig, og hvad denne bog særlig angår, kunde der tilmed være gode grunde til at bruge en sådan fremgangsmåde, hvad vi senere skal komme tilbage til.

Vi må her dvæle lidt ved den typologisk-palæografiske metode, Kroman anvender, og som han vist er kommen ind på ved sine undersøgelser af folkevisehåndskrifter, hvor samme persons skrift ofte rent overfladisk set frembyder store uligheder, men genkendes på visse særlig ejendommelige træk. Også i A 41 har især hd. I et ret skiftende udseende efter liniernes tæthed eller andet, der indvirker på bogstavernes højde og bredde, men den bevarer helt igennem visse bogstavformer (f. eks. af *a*, *æ* og *d*) og en vane-mæssig brug af andre (som langt og kort *s*, alm. og rundt *r*), og på disse ting kender man den igen trods forklædningen. Når man først har set disse faste ejendommeligheder, finder man måske også andre små karakteristikker, som anbringelsen af »knækket« på nedstregerne, og får derved resultatet verificeret.

Det er ad disse veje, Kroman har kunnet bestemme hænderne

rigtigere end for. En lille rettelse må gøres. S. 38 siger Kroman rigtigt, at hd. I kun har rundt *r* efter *o*, medens hd. II tillige har det efter *b*, *p* og (rundt) *d*. I tabellen s. 47 (også i Acta s. 41) er der i stedet for *o* kommen til at stå *o* og *o*. Men efter *o* har bægge skriverne, ligesom det stockholmske Harpestræng-håndskrift, alm. *r*, ikke rundt, i modsætning til Knud Juls håndskrift. Hvorledes fejlen, som intet betyder for resultatet, er kommen ind, forstår jeg ikke.

Kroman lader det henstå uforklaret, hvorfor lægsignaturerne ophører med 5. (Da Aakjærs faksimile her svigter, gør jeg opmærksom på, at håndskriftet på bl. 14 v. nederst har tydelig signatur 1, og ligeledes på den ubeskrevne, men linierede s. 136 v., som Aakjær ikke medtager, har signatur 5). Forklaringen er vist ligetil. Johs. Jutæ har signeret alle de læg, han har skrevet ud, og det sidste af disse er (nuværende) læg 18. På det næste afløses han af hd. I, som ikke har signeret sine læg.

Hvad Kromans metode kan føre til, ser vi, hvis vi sammenligner Kall-Rasmussens og Lassens Saxo-fragmenter, som antages for at have hørt til samme håndskrift. Nu har Lassens fragment undertiden opret *d*, kender ikke ligaturen *ar* udenfor endelsen *-arum*, og har i reglen alm. *r* efter *b*, *p* og *h*, medens Kall-Rasmussens fragm. kun har rundt *d*, hyppigt ligaturen *ar*, og rundt *r* efter *b* og *p* udenfor forkortelser og sammensætninger. Dersom fragmenterne hører til samme håndskrift, må der også her have været flere skrivere i arbejde samtidig, hvad da også er rimeligt, når det gælder så stort et værk som Saxo.

Hermed skal vi slutte omtalen af håndskriftet og dets historie, således som Kroman har klarlagt den. Men der er endnu et par spørgsmål, som må behandles.

Hvorledes er denne bog blevet til, som omfatter så forskellige ting som en matrikel over Falster og en tegning af en kerub? Når man tænker på de mange blandingshåndskrifter vi kender fra middelalderen, får man den følelse, at munkene led af læsehunger, ligesom mangan begavet dreng på landet har gjort i en ikke fjærnt fortid, og at de har afskrevet så omtrent alt, hvad de kunde komme over, uden at tage småligt hensyn til, om de derved opstæede bøger just blev ensartede. Skulde jeg digte legenden om dette håndskrifts tilblivelse, vilde den blive omtrent sådan: Sorø kloster har fået fat på en del rigtig klosterlitteratur, en allegori om kongesønnen i fangenskab, nogle udspekulerede vers, en allegorisk forklaring over grundstenene i det ny Jerusalem, et par teologiske afhandlinger og vejvisere for pilegrimme, og det har sat sin udmærkede skriver I i arbejde med at skaffe klostret

en kopi af dem til forlystelse og opbyggelse. Imidlertid kommer abbeden, Hemming, som havde været til møde i rigsrådet, hjem med nogle sager, han havde lånt i kanseliet, dels forældet statistik, som dog var værd at læse, fordi man derved lærte sit land at kende, dels nok også en krønike og en kongerække og nogle oplysninger om Evropas historie og geografi. Klosterets anden udmærkede skriver, Johs. Jutæ, giver sig i kast med afskrivningen af disse ting, som ikke altid var så lette at finde ud af, hvis man ikke havde særlige kundskaber. Da han var kommen et godt stykke ind i disse afskrifter, var skriver I bleven færdig med sit, og så tog han fat, og Johs. Jutæ kunde måske vende tilbage til sit arbejde med de sjællandske love, eller hvad han ellers havde at gøre. Sådan omtrent kan det ialfald være gået til.

Kroman har sat to skel i håndskriftet, skellet mellem hånd I og II og et skel mellem de dele af håndskriftet, der er afskrift efter kanselisager, og de dele, der er afskrift efter bøger. Det første skel har vi talt om, det ligger i begyndelsen af Estlandslisten, mellem bl. 41 r og 41 v. Det andet skel ligger i læg 8, enten ved plovtaleslisten eller bylisten (bl. 54 r. og v.) eller muligvis efter broderskabslisten (bl. 57). Hist og her i læg 2—7 og 18 finder vi tydelige spor af, at forlægget har haft et sløjfelignende tegn som almindeligt forkortelsestegn, og dette var tilfældet i diplom- og kanseliskriften i Danmark til lidt efter 1250. Andre steder, i Falsterlisten og de to Estlandslistes, finder vi en forveksling af *l* og langt *s*, som kunde tyde på, at forlægget havde været med lidt yngre kanseliskrift. Det sidste ikke helt ensartede spor af »sløjfen« har vi i plovtaleslisten, derefter forsvinder alle spor af diplomskrift, indtil vi kommer til testamentet lige til sidst. Men dette viser, at forlægget for den første del har været af en anden art (registre eller breve) end det for den sidste del, som utvivlsomt har været bøger.

Men der er et tredje skel, som Kroman ikke nævner, enten efter læg 11 (bl. 84 v.) eller snarere efter læg 12 (bl. 90 r), da dær er udskåret to ubeskrevne blade. Det er skellet mellem historie og statistik på den ene side og opbyggelse på den anden. Hvad der står foran har næppe hørt til samme håndskrift som det følgende, og derfor anser jeg det for sandsynligt, at skriver I er begyndt med læg 13 og har afskrevet de opbyggelige stykker, og så senere har fortsat fra bl. 41 v. fremad. Man kunde for så vidt godt sige, at læg (12 eller) 13—20 ($\div$ 18) er en bog for sig, men den har aldrig eksisteret som selvstændig bog, idet den straks er bleven indbundet sammen med læg 2—12 ($+$ 18). Om kalenderen (læg 1) hører til den første eller anden del eller ikke til nogen af

dem, er usikkert. Hermed tror jeg, vi er kommen håndskriftets tilblivelse omtrent så nær, som det i øjeblikket er muligt.

Men endnu står det tilbage at se, hvornår forlæggene til håndskriftet er blevet til. At blive ved med at citere »Vald. Jb. 1231« går nemlig ikke an.

Det er en given sag, at forlæggene selv enten kan have været afskrifter eller helt eller til dels originaler. En del af dem tidfæster originalerne, medens de mulige afskrifter selvfølgelig ikke tidfæstes.

Ældst er vel, fraregnet et og andet af det opbyggelige, broderskabslisten, som synes at gå tilbage til o. 1200. Valdemarsannalen afbrydes ved 1219 og må vist være afsluttet ved den tid. Hovedstykket daterer sig selv til 1231, men der er utvivlsomt senere tilføjelser i det. Pavelisten ender med Gregor IX (1227—1241); og samme tid giver kalenderen, som har abbed Vilhelms skrinlæggelse 1238, men ikke Valdemar II.s død 1241. Kongerækken ender med Erik Klipping (1259—86), og til samme tid hører nogle tillæg til Hallandslisten, et skøde fra 1254 og omtalen af den norske hertug Knud som levende (død 1261). Originalerne ligger altså, så vidt de kan dateres, i tiden 1200—1260. Men f. eks. broderskabslisten kan jo godt være efter en afskrift, hvad en del af navneformerne nok kunde tyde på, og dennes alder er jo ganske uvis. Måske det samme også er tilfældet med Falsterlisten. Man har stridt om dens alder, idet Arup (Tidsskr. f. Landøkonomi 1916, 401) har sat den til 1213, medens Erslev (Hist. T. 4. R. V, 87) sætter den endda noget efter hovedstykket, fordi den forudsætter kongens godsbytte med Odensebispen. Kroman slutter sig til Erslevs mening og nævner, at jeg har påpeget, at hovedstykket, hvor der er forskel, har de ældste former af stednavnene, ligesom han mener at finde spor af, at den er afskrevet efter et forlæg (det samme som Estlandslisternes?) med yngre kanseliskrift. Dersom forlægget har været en afskrift, vejer de sproglige grunde dog ikke stort (og for øvrigt har hovedstykket to gange den yngre form Biørnæthorp mod Falsterlistens Biørnæthorp). For den mening at Falsterlisten er yngre end hovedstykket kan også anføres, at vi i hovedstykket (bl. 22 v.) finder hr. Simon Ørsøn på Nordfalster, men i Falsterlisten (bl. 130) en Petrus Simonsøn, som formodentlig er hans søn. Den samme er formodentlig den Peter Lucisøn, som vi finder på Sydfalster (bl. 132—133), til dels i sameje med Thorkil Lucisøn (jf. Weeke i udgaven af Liber dat. Lund, 51, 67 og 141). Men skønt jeg altså også tror, at Falsterlisten er yngre end hovedstykket, mener jeg ikke, tidsforskellen kan være ret stor, dels fordi Henrik Botvidsøn og Bo Hose

findes i bægge lister og åbenbart som betydelige mænd, dels fordi vi i Falsterlisten træffer Niels Alexanderson, som synes at være død mellem 1262 og 1268, ja Peter Lucisøns død sættes endog af Weeke (a. st. 67) til 1. tredjedel af det 13. årh. (jf. Aakjær: Kong Valdemars Jordebog, 292).

Erik Kromans bog om A 41 kommer fremtidige undersøgelser ikke uden om. Dens væsentlige betydning er at have anbragt selve det eksisterende håndskrift på en plads, som det ikke let rokkes fra. Men den har tillige vist nye veje til afgørelse af vanskelige spørgsmål og har fremmet det palæografiske studium her i landet. Og den har givet nye synspunkter for gamle tvivlsmaal, som sikkert skal vise sig værdifulde. Bogen er både dens forfatter og Rigsarkivet til ære.

Marius Kristensen.

Stig Juul: Fællig og Hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V's Danske Lov. (Kbh. 1940).

Der er i de senere Aar udkommet en Række større retshistoriske Afhandlinger af lige Interesse for Historikere og Jurister. Først Dr. Westrups omfattende Arbejder, dernæst Dommer Gædekens betydningsfulde Disputats om Retsbrudet. Omtrent samtidig er nu kommet, dels Professor Poul Johs. Jørgensens Hovedværk: Dansk Retshistorie, dels Docent Stig Juuls Afhandling: Fællig og Hovedlod, for hvilken det juridiske Fakultet har tildelt ham Doktorgraden.

Juuls Afhandling beskæftiger sig med Familieformueretten. Emnet er godt valgt. Der foreligger ingen samlet Fremstilling af Familieformueretten siden Matzens: Den danske Retshistorie 1897, der indeholder en sober, men noget skematisk Redegørelse for Landskabslovenes Ordning, der dog i nogen Grad savner historisk Perspektiv og Forstaaelse af Betydningen af Retsudviklingen i andre Lande og vel nok nu tør betegnes som forældet. Studiet af Familieformueretten har faaet forøget Interesse ved en Række moderne, særlig tyske Undersøgelser, der har fremført nye Synspunkter og stærkt præget de senere Udgaver af Lærebøgerne, se saaledes Hübner: Grundzüge des Deutschen Privatrechts, 5. Udg. 1930, sammenholdt med 2. Udg. 1913. Der er saa meget mere Grund til at tage Emnet op, som de nævnte Undersøgelser i høj Grad beskæftiger sig med den ældre danske familieretlige Ordning og i denne henter Argumenter til Støtte for de Ideer, de gør gældende angaaende Retsudviklingens Gang.